

ÖRNEKLERLE MODERN TÜRK EDEBİYATININ FELSEFE TEMELLERİ -I-

Mustafa ATİKER

I. BÖLÜM: TEMEL KAVRAMLAR: KÜLTÜR, MEDENİYET VE BUHRAN

Bu başlık altında “kültür”, “medeniyet” ve “buhran” kavramları “Modern Türk Edebiyatı Bir Medeniyet Kriziyle Başlar”^{*} yargısıyla birlikte düşünülmekte ve incelenmektedir.

ÖRNEK I.1.

Türkiye’deki Yeni ve Millî Edebiyat Anlayışına Almanya ve Fransa Arasındaki Eski Bir Tartışmanın Aralığından Bakışta Bir Kesit Olarak:

Immanuel Kant, Ziya Gökalp ve Latin Harfli Türkiye Türkçesindeki İlk Yunus Emre Divanı’yla Burhan Ümit Toprak^{**}

Fakat Kant Fransızca **culture** kelimesinden[Almanca]¹ **kultur** [Kultur]² kelimesini meydana getirdiği zaman az çok Lâtin [Latin]³ ve enternasyonal bir vasıf taşıyan bu kelimeye daha hususî [hususî], daha dar ve daha ırkî [ırki] bir mâna [mana] vermek istemiştir.

* Ahmet Hamdi Tanpınar’ın söz konusu cümlesi için bakınız: Ahmet Hamdi Tanpınar, “Türk Edebiyatında Cereyanlar”, Hasan Refik Ertuğ; Ahmet Şükrü Esmem; Enver Ziya Karal; Osman Okyar; Ömer Celâl Saraç, Sabri Esat Siyavişgil; Ahmet Hamdi Tanpınar; Orhan Tuna; Tarık Z. Tunaya; Sabri Ülgener; Hasan Âli Yücel, *Yeni Türkiye*, Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği, İstanbul, 1959, s. 343.

** Söz konusu bölüm daha önce “Eleştirel Deneme, Ekler ve Notlar” üst başlığı altında “Burhan [Ümit] Toprak, Yunus Emre Divanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Düşünce Temelleri” adıyla yayımlanmış bir çalışmanın içerik, bağlam ve örneklemeleriyle yukarıda adı geçen eser bütünlüğüne göre yeniden ele alınıp genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Bakınız: *Yunus Emre Divanı*, Burhan Toprak, Bir Eleştirel Deneme Eşliğinde Ekler ve Notlarla Yayına Hazırlayan: Mustafa Atiker, Keçiören Belediyesi Yay., Ankara, 2017, s. 201-212.

Kultur, Alman telâkkisine [telakkisine] göre: Millî dehalar tarafından mütemadiyen zenginleşen ve Alman milletini dünyanın en yüksek milleti haline getirecek olan bir (millî hazine - Patrimoine nationale) dir. Fakat “ebedî sulh” projesi sahibinin Kültür hakkındaki bu telâkkisi, yabancı **medeniyetleri** istihfafi icabettirmiyordu [icap ettirmiyordu].⁴

Sadrettin Celâl Antel, Kültür Nedir?

Burhan Ümit Toprak (1902-1967)⁵, Cumhuriyet Dönemi felsefecilerindedir. Sanat tarihçiliği ve çevirmenlik de uğraşı alanları arasındadır. Yeni devletin kuruluşunu izleyen yıllarda Fransa yolcusu ilk öğrenci kafilesi içinde, Cemil Sena [Ongun] ve Necip Fazıl [Kısakürek] gibi Sorbonne Üniversitesinde felsefe öğrenimine gönderilenler arasında Burhan Ümit de vardır.⁶ Tanınırlığını daha çok 1929’da öğrenimini tamamlayıp yurda döndükten sonra, 1933-34 yılları arasında yayımladığı üç ciltlik *Yunus Emre Divanı* adlı çalışmasına borçludur. Söz konusu eser, -bugünkü bilgilerimize göre- Latin Harfli Türkiye Türkçesiyle 13-14. yüzyıllarda yaşamış mutasavvıf Yunus Emre’den “Divan” adı altında şiir derleme çalışmalarının da ilkidir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok kişi gibi Burhan Toprak da “inkılaplar” adı verilen ve Tanzimat’ın “ıslahat”larına göre oldukça köktenci hukuk düzenlemelerine tanıklık etmiş; bizzat devlet kurucusunun ağzından, daha 1925’te “Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir, ilim ve fennin [bilim ve tekniğin] haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir[sapkınlıktır].”⁷ dendiğini işitmiştir. “Tekke ve Zaviyeler” bu inkılaplar çerçevesinde 30 Kasım 1925’te çıkarılan bir kanunla kapatılmış,⁸ 10 Nisan 1928’de ise Anayasadan “Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslam’dır.[İslam dinidir.]” ibaresi çıkarılmış,⁹ 1 Kasım 1928’deki 1353 sayılı “Türk Harfleri” kanunuyla da Arap harfli yazıdan Latin harfli yazıya geçilmiştir.¹⁰ Burhan Toprak “sıkışık zaman” olarak nitelediği bu dönemde Tekke Edebiyatı’na ait bu eserine devletçe ilgi gösterilmesini şaşkınlıkla karşılayarak şöyle diyecektir:

[...] Sonra benim idealime uygun eserleri böyle sıkışık zamanda neşretmek şansım vardır. Yunus Emre’yi DİN kelimesi ağza alınmazken millî eser diye yazdım ve Maarif Vekâleti [Millî Eğitim Bakanlığı] satın alarak bastı.¹¹

Aslında buna “şans” yerine tevafukat [constellation] demek daha doğru olur. Yolları ayrı iki yıldız, iki ayrı ideal bir süreliğine de olsa düşünce göğünde yan yana gelerek bir takımyıldız oluşturmuştur. Bir başka deyişle

bu konuda Burhan Toprak'ın ideali, yıldızı, devletinkiyse barışmıştır. Burhan Toprak'ın ideali nedir? Bunu ileride "Buhran, Burhan Ümit Toprak ya da Namıdığır Filozof Buhran Abi'nin Düşünce Hayatından Çizgiler ve Gökalp" adlı bir başka bölümde açıklamaya çalışacağız ama devletin ideali bellidir: İmparatorluk dili ve edebiyatına karşı millî bir dil ve edebiyat kurmak; bu dil ve edebiyata örneklik edebilecek, örnek gösterilebilecek, eski bir deyimle "numune teşkil edebilecek" ilk çalışmaları ortaya koymak. Bu idealin peşinde Türkçülük akımı, daha Türkiye Cumhuriyeti devlet olarak kurulmadan önce "Ali Canip [Yöntem] ve Ömer Seyfettin'in önderliğinde, Ziya Gökalp'in desteğiyle" Selanik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisinde [1910-1912]¹² millî bir Türk Dili ve Edebiyatı kurgulamaya başlamıştır. Özellikle "Yeni Lisan" başlığı altındaki düşünceler ve örnekler çevresinde oluşan bu kurgudan, millî bir edebiyat kuramı çıkaracak kadar ileriye giden Ziya Gökalp'in görüşlerini *Türkçülüğün Esasları*'ndan özetlersek:

İmparatorluk Edebiyatı/Yüksek Zümre Edebiyatı ya da bugün bilinen adıyla Divan Edebiyatı, saray çevresinde oluşmuş bir edebiyattır, kozmopolittir, Arapça, Farsça, Türkçe üç dil bir aradadır. Oysa Tasavvuf ya da Tekke Edebiyatı, sarayın dışında, tek bir millet; Türk halkı tarafından oluşturulmuştur. Dili de Divan Edebiyatı diline göre çok daha anlaşılırdır. İmparatorluk Edebiyatı, saray çevresinde toplanmış bilim adamlarının: resmî ulemanın (ulemâ-i rüsûm) edebiyatıdır, bilimsel ibarelerle dolu, yapmacıktır. Oysa Tekke Edebiyatı, devletin ve devletin müdahalesinin dışında, gayiresmî ve halk çevresinde oluşmuştur. Dervişler halkı temsil ederler, halk adamıdır, "ilim"le değil "irfan" adı verilen halk görgüsüyle konuşup yazarlar. Dolayısıyla eserleri tasannudan [yapmacıktan] uzak ve samimidir. İç ve içten seslenir. Dolayısıyla Osmanlı'nın çok milletli / uluslu edebiyat geçmişine karşı, "millî" nitelikli, tek halk temelli ve bu tek halkın hâlihazırdaki tarihsel geçmişini örnekleyen yeni bir edebiyat kurulmalıdır. Bu tek halk Türklerdir. Tekke / Tasavvuf Edebiyatı dil verimleri bu halkın görgüsünden ortaya çıkmış büyük bir tarihsel hazinedir.¹³

Böylece ilim ve irfan ayrımından yola çıkan Gökalp'a göre yeni kurulacak devlet kendi bünyesinde iki ayrı bilgiyi buluşturacaktır:

1. İç Bilgi: "Halka Doğru" şiarı / mottosu altında iç bilgiye, irfan adı verilen estetik bilgiye ve bu bilginin tek kaynağı olan ve içinde Tekke Edebiyatı'nın da yer aldığı halk edebiyatının tarihsel örneklerine, Yunus Emre ilahilerine dönerek yeni bir dil oluşturmak. Kültür dediğimiz şey de bu halk dilinin cisimleşmiş durumudur ve bu yüzden de medeniyet millet-

lerarasıdır ama kültür millidir. Bir başka deyişle medeniyet dış bilgiyi, kültür iç bilgiyi yansıtır.¹⁴

2. Dış bilgi: “Garba Doğru”. İlim ve fen adı verilen eşyanın bilgisi, medeniyet olarak kendini görünür kılan bilgi. İçinde Bizans ve Osmanlı’yı da barındıran, artık uygulanabilirliği kalmamış bir ilim ve fennin temsilcisi eski dünya yani “Doğu Medeniyeti” bırakılacak, yeni ilim ve fennin temsilcisi “Batı Medeniyeti” içinde yer alınacak.¹⁵

Gökalp’in bu ilim ve irfan biresimimine dayalı çift taraflı dünya görüşü, modern düşünüşün de çok güzel bir örneğidir çünkü modernlik salt bir eski-yeni kavgası değildir. Çift değerli, çift yüzlü, çift yönlü bir mantık biçimidir. Immanuel Kant, 200 yılı aşkın bir zaman önce “modern” dediğimiz işte bu mantığın ya da felsefenin oyun kurallarını belirlerken bilgiyi, sezgisel ve mantıksal bilgi [Intuitive und diskursive Erkenntnis] biçiminde ikiye ayırarak incelemektedir.

1. Estetik [sezgisel] bilgi: Bu tür bilginin kaynağı duyusaldır [sinnlich/ihsasi]. Buradaki “Duyusallık/Sinnlichkeit” nitelemesi, hem beş duyu organına hem de duyguya ve çeşitli duyu yollarına [kalp, ilham, sezgi vb.] ilişkin anlamındadır. Bu, doğanın ve doğaya ait olan her şeyin bilgisidir. Sanat adını verdiğimiz düşünme biçimini meydana getiren bu türlü bir bilgidir.

2. Mantıksal [kavramsal] bilgi: Bu tür bilginin kaynağı insanın akıl etme [Verstand/Müdrake] yetisidir. Bu, insan zihninin bilgisidir. Bilim adını verdiğimiz düşünme biçimini meydana getiren bu türlü bir bilgidir.¹⁶

Gökalp, “Görülüyor ki hars [kültür] ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır.”¹⁷ diyerek bize birincisi duygu, ikincisi bilgi [zihinsel bilgi, ilim anlamında] olmak üzere Kant’ın yukarıdaki düşüncesine uygun olarak çift kaynaklı bir bilgi kuramından yola çıkar. Yine buna göre sanat eseri / edebiyat zihinsel değil duyularla elde edilen bir bilgiden, estetikten kaynaklanır ya da zihinsel bir bilgiden kaynaklanan şey, sanat eseri / edebiyat olamaz. Söz gelimi sarayın çevresinde oluşan Osmanlı Edebiyatı:

[...] Osmanlı edipleriyle şairlerinden hiç biri orijinal değildir, hepsi mukallittir (taklitçidir), hepsinin eserleri bedii [estetik] ilhamdan değil, zihni hünerverlikten [hüner gösterme merakından] doğmuştur.¹⁸

Oysa Türk halkı çevresinde oluşan İslam anlayışı ve Tasavvuf Edebiyatı “estetik din” temellidir:

[...] Bu hususta Yunus Emre'yi okumak kâfidir. Türklerin camilerde ilâhîlere ve mevlit kıraatine [okumaya]; tekkelerde ise şiire, musikiye büyük bir mevki [yer] vermeleri bedîi diyanet enmuzecine [estetik dindarlık örneğine] mensup bulunmalarındandır [uymalarından dolayıdır].¹⁹

Yine Immanuel Kant'ın zihinsel ve duyuusal bilgi ayrımı, Gökalp'ta “kültür” ve “teknoloji” ya da o gün bu iki kavram için kendisinin uydurup kullandığı özel adlandırmalarla “hars” ve “fenniyat” ayrımına dönüşecektir.

1. Fenniyat [Teknoloji]:

Bir kavmin zihninde yaşayan şeniyet [gerçeklik] hükümleri (Jugements de réalités)'nin mecmuuna [toplamına] o kavmin fenniyat (Technologie)'i denilir.

2. Hars [Kültür]:

Bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümleri (Jugements de valeurs)'nin mecmuuna [toplamına], o kavmin hars (Culture)'i denilir.²⁰

Böylece bilgi derken kültür ve medeniyetin yanında kültür ve teknoloji biçiminde bir başka ayrım noktasından mı yola çıkıyor Gökalp? Hayır. Tam tersine. Kültürün kaynağının duygular ve vicdan olduğunu anımsarsak Gökalp'ta medeniyet ve teknolojinin birbirinin yerine kullanıldığını anlarız. Bir başka deyişle Gökalp'ın medeniyet ve teknoloji sözcükleri; biri diğerinin yedeğinde bir ve aynı kavram, Kant'ın mantıksal / kavramsal bilgi türüne karşılık geliyor.

Özet olarak en başa -Türkçedeki ilim ve irfan ayrımına- dönüp ilime dış bilgi, irfana iç bilgi dersek Ziya Gökalp'ın bütün buraya kadarki düşünceleri şu iki maddeyle de özetlenebilir:

a) İrfan / İç bilgi: Kültür.

b) İlim / Dış bilgi: Medeniyet ya da teknoloji.

Ancak Ziya Gökalp, 1916'da yayımladığı ve yukarıdaki kültür ve teknoloji tanımlarıyla başlayan “Millî Terbiye” adlı makalesinin sonuna şöyle bir dipnot düşmüştür: “Culture kelimesinin Fransızcadaki mukabili [karşılığı] **irfan**, Almandadaki mukabili **hars**'tır.”²¹ Konuyla hiç ilgisi olmayan biri bu ifadeyi sanki Almandada hars, Fransızcada irfan sözcükleri kullanıyormuş gibi de anlayabilir. Oysa bu “mukabili” sözcüğüyle bize kültür sözcüğünün Almanca ve Fransızcada her ikisinin de yaklaşık aynı yazılmasına rağmen -Almanca Kultur, Fransızca culture biçiminde- iki farklı anlama geldiği söy-

lenmek istenmektedir. Gökalp'a göre Fransız "culture" derken Türkçedeki irfan, Alman "Kultur" derken hars sözcüğünü anlamaktadır.

Gökalp'ın söz konusu dergi yazısından üç yıl sonra *Türkçüğün Esasları*'nda her şeyi unutmuş görünerek "Hars ve Tehzip" başlığı altında konuşurken "Türkçülerin (hars) dedikleri şey, ne Fransızların 'kültür'ü, ne de Almanların 'Kultur'udur."²² demesi bizi yanıltmamalı. Gökalp, "Fransızca 'culture' kelimesinin iki yarı manası vardır. Bu manalardan birine 'hars' diğerini 'tehzip' tabiriyle tercüme edebiliriz. [...] Hars ve tehzip arasındaki farklardan birincisi, harsın 'demokratik' tehzibin 'aristokratik' olmasıdır."²³ dediğine göre daha önceki saray-halk, saray edebiyatı-halk edebiyatı ya da sarayın bilginleri-halkın bilgileri arasındaki dış bilgi-iç bilgi ya da ilim-irfan ayrımıyla temellendirilmiş karşıtlık ve çatışmanın yerini bu kez bir başka kavram çifti, hars- tehzip alacaktır:

Hars, halkın ananelerinden [geleneklerinden], teamüllerinden [göreneklerinden], örflerinden [törelerinden], şifahi [sözlü] ve yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlakından, bedii [estetik] ve iktisadi mahsullerinden [ürünlerinden] ibarettir. Bu bediaların [sanat eserlerinin/güzelliklerin] hazinesi ve müzesi halk olduğu için, "hars" demokratiktir. Tehzip ise, yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki münevverlere [aydınlara] mahsustur [özgüdür].²⁴

Gökalp; burada da halkı daha önce olduğu gibi "sanat eserlerinin/güzelliklerin hazinesi ve müzesi" tanımı altında Kant'taki estetik [sezgisel] bilginin, kendi deyişiyle "irfan"ın kaynağı olarak görmektedir. Dolayısıyla genel toplamda bu türlü bilgiye "hars" der. "Tehzip" [Yont-, ıslah et-, terbiye et-, ahlakını güzelleştir- ve aynı kökten tehezzeb terbiyeli ol-, süslü ol-]²⁵ sözcüğünün ardından sıraladığı "aristokratik", "yüksek bir tahsil", "yüksek bir terbiye", "hakiki münevverler" ve benzeri sözcükler yardımıyla da kendi dönemindeki yarınki Türkiye'yi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan beyin takımını, zihinsel yapıyı, kısaca "ilm"i tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak neden Osmanlı ilim ve ulemasının işi tasannu / yapmacıktır da o yeni ilim ve ulemanınki tehziptir? Bu sorunun karşılığı örtük de olsa aynı yerde, Gökalp'ın ikinci fark olarak nitelediği cümlelerde: "Hars ile tehzibin ikinci farkı, birincinin 'millî', ikincinin 'beynelmilel [uluslararası]' olmasıdır. [...] (Millet), aynı harsta müşterek [ortak] olan fertlerin [bireylerin] heyet-i mecmuasıdır [bütünüdür]."²⁶ ancak Osmanlı bir millet değil, bir milletler / uluslar topluluğudur. Bu nedenle harsı/kültürü de yoktur. Onun ilmi ve uleması, harstan kaynaklanmaz ve sonuç olarak da yapay ve yapmacıktır. Oysa yeni

ilim ve ulemanın birincil kaynağı; adına Türk milleti denen halktır, harıtır. İkincil kaynak; Kant'taki ikinci tür bilgi, mantıksal [kavramsal] bilginin Gökalp'taki karşılığı; ilim, uluslararasıdır. İşte uluslararası ilim, diğer milletlerin malumat ve becerileri, daha genel bir deyişle medeniyet ve teknoloji, ancak birincil kaynağı tehzip aracıdır. Özellikle “tehzip ise yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki münevverlere [aydınlara] mahsustur [özgüdür].” cümlesiyle Immanuel Kant'ın daha 1784 yılında tam da bu bağlamda söylediklerini karşılaştıran herkes, onları -Kant ve Gökalp'-birbirine karıştıracak kadar yakın bulacaktır: Kant, şöyle demektedir:

[...] Biz yüksek derecede sanat ve ilimle ıslah edildik. Dahası, toplumdaki her türlü nezaket ve edeple [adabımuaşerette] canımızdan bezecek kadar medenileştik. Bununla birlikte artık kendimize ahlakileşmiştir diyebilmek için, daha çok fazla eksigimiz var. Çünkü ahlakilik fikri yine de kültüre aittir: ancak o fikrin, tek başına, namus hassasiyetinin ve dışarıdaki [sokaktaki] adabımuaşeretin [görgü kurallarının] görenek benzerliği sınırlarını aşan tasarrufu, yalnızca medenileşmeyi meydana getirir. [...]²⁷

Söz konusu medenileşmeye [Zivilisierung], bir başka deyişle tehzibe ilişkin daha kapsamlı bir açıklama, -örnekleriyle birlikte- Gökalp'tan:

[...] Tehzibin esası, iyi bir terbiye görmüş olmak; makulatı [akli ilimleri], güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın dini; gösterişsiz, samimi bir aşk ile sevmektir. Görülüyor ki tehzip, hususi bir terbiye ile husule gelmiş [oluşmuş] hususi bir düşünüş ve yaşayış tarzıdır. [...] Tehzip temas ettiği insanları biraz insanıyetçi, biraz müsamahakâr [hoş görülü], her ferde [bireye], her millete karşı hayırhah [iyilik ister] ve “iktıtafçı=éclectique” yapar.²⁸

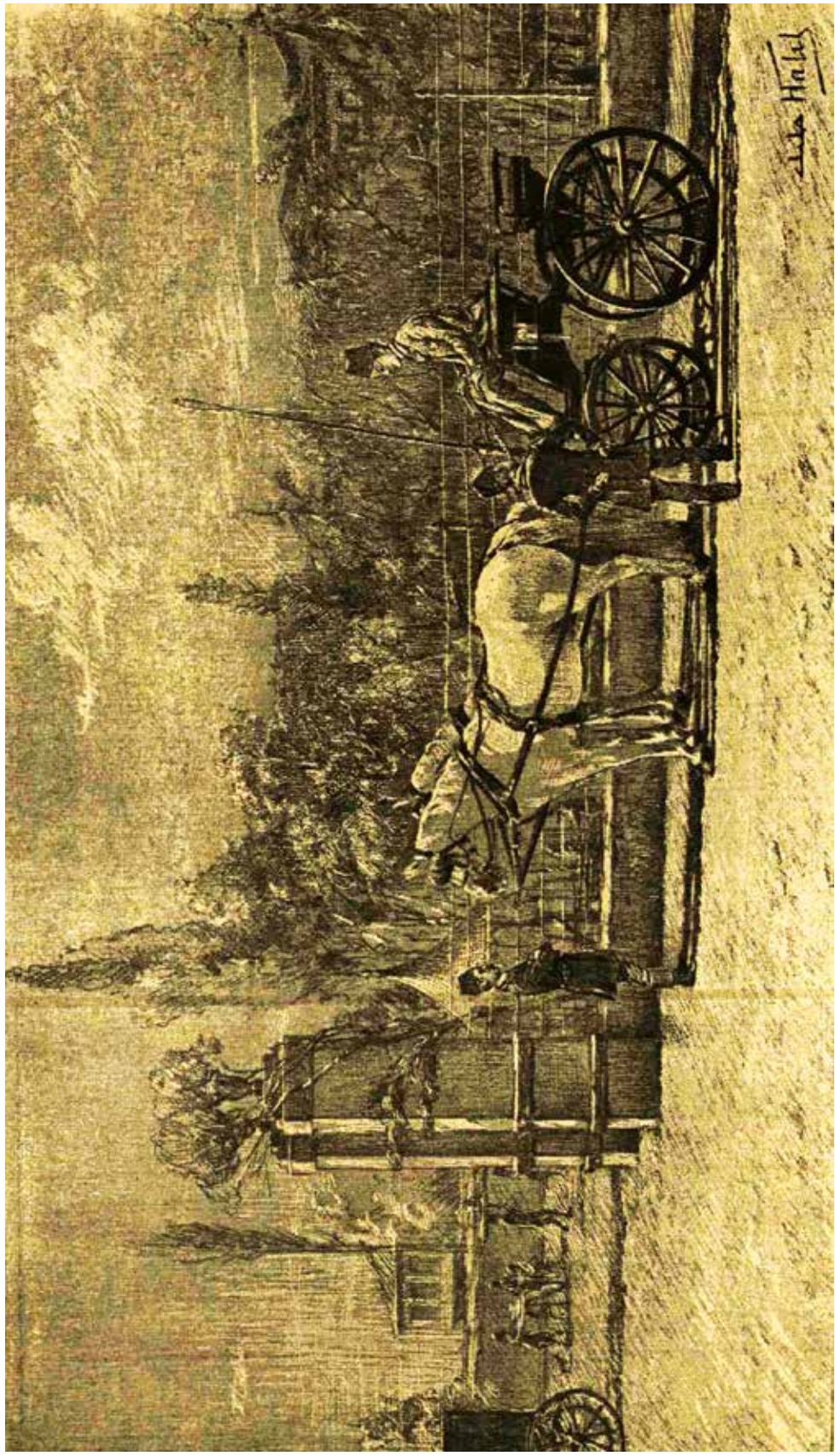
Her ne kadar Gökalp, “medenileşmeyi / tehzibi” samimi bir aşk ile sevmemiz gerektiğini söylese de bu aşkın kaynağı ilim değil, irfandır. Dışarıdan elde edilen bilgi, ilim; irfanın / iç bilginin somutlaşmış hâline, kendisinin “canlı müze” olarak nitelediği deneyim birikimine, başta Yunus Emre ilahileri olmak üzere kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü edebiyat verimlerinin kaynağına, “halk”a doğru gidilerek düzeltilmelidir. Yoksa sapkın sevgiler, yolunu şaşırmış aşklar Kant'ın sözcükleriyle “canımızı sıkacak kadar”, Gökalp'ın sözcükleriyle “iktıtafçılığa / lélectismeé” dönüşecek kadar ileri gidebilir. Sonuçta bu tür “yanlış medenileşme”²⁹; kültürsüz, ahlaksız bir medenileşmedir. Hayatı, evrensellik iddiasıyla başka bir kültürün teşrifat kaidelerinin içine sığdırmaya çalışır. Dolayısıyla Gökalp'ın yukarıdaki düşünceleri, Tanzimat Dönemi'ndeki Fransız kültürünün baskınlığına bir itiraz olarak da görüle-

bilir. Ayrıca yine yukarıdaki açıklamalarına göre Gökalp'ta kültür, “millet” adı verilen tarihsel temelli bir bütünlüktür. Medenileşme bu bütünlüğün bir parçası. Oysa o dönemin Fransa hayranı seçkinlerinde tarihsel temelli bir zihniyet bütünlüğü yoktur. Bütünlük, belli teşrifat kaideleri üzerinden sağlanmaktadır. Daha doğrusu -birbiriyle ilgili ya da ilgisiz- okudukları her şey onların zihninde [iktifatçılık / l'éclectisme] belli teşrifat kaidelerine dönüşerek bir araya gelir. Evrensellik cilasıyla parlatılır. Medenileşme adı altında her fırsatta gösterileştirilir. Gökalp'tan daha önce Recaizade Mahmut Ekrem *Araba Sevdası* romanının başkişisi Bihruz'la bu “yanlış medenileşme”yi eleştirir. Kibarzade [seçkin zümre / sosyete çocuğu] Bihruz'un bütün hayatı; uyulması gereken belli teşrifat kaidelerinden, medenileşme adlı bir törene ya da gösteriye hazırlıktan ya da onun içinde yer almaktan ibarettir:

[Tanzimat döneminin yüksek dereceli bir kalem efendisi; vezir olan babasının memuriyetleri dolayısıyla onunla İstanbul dışında] Vilâyetlerde bulunduğu zaman en büyük zevki, sırmalı esvap içinde, midilli veya at üzerinde, arkasında çifte çifte uşaklarla sokak sokak gezip dolaşmaktan ibaret olan bu beyin İstanbul'a geldikten sonra merakı üç şeye masruf oldu [yöneldi] ki birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmak idi.

Bey, kışları Süleymaniye'deki konaklarında, yazları da Küçük Çamlıca'daki köşklerinde ikamet ederdi. Kendisi gibi kibarzadeganın [seçkin zümre/sosyete çocuklarının] rağbet göstereceği hiçbir seyir yeri bulunmazdı ki bu beyefendi en son moda muvafık surette [uygun şekilde] giyinmiş olduğu hâlde bazen yağız ve bazen kır bir çift beygir koşulu dört tekerlek üzerinde üstü ve yanları açık süslü bir peykeden ibaret olan ve seyis oturmaya mahsus yeri arka tarafında bulunan arabasıyla orada hazır bulunmasın.³⁰

Gökalp'a göre yapay / yanlış medenileşme Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmamıştır. Bunun kökleri çok daha eskide, Osmanlı ve Selçuklu'nun da gerisinde bir yerde: Orta Asya Türklüğündeki bir zihniyettir. Ziya Bey, o zihniyeti “medeniyetçilik” ve “medeniyetçilik cereyanı / akımı” sözcükleriyle kavramlaştırarak karşısına “harsçılık / kültürcülük” ve “harsçılık cereyanı / kültürcülük akımı” adını verdiği bir başka zihniyeti, düşünce tutumunu yerleştirir. Türklerin düşünce tarihi, Orta Asya'dan bugüne kadar bu iki akımın tesadümünden / çarpışmasından ibarettir. O yüksek tabaka içindeki “medeniyetçilik”in eski Farsça ve İran medeniyeti hayranlığı, yeni koşullar altında yerini Fransızca ve Fransız medeniyeti hayranlığına bırakmıştır:

Araba Sevdası romanı resimlerinden: Bahçe-i Umumi'nin kenarında Bihruz Bey, Keşfi ile konuşur. [Araba-Sevdası], roman d'Ekrem Bey, illustration de Halil Bey; Behrouz et son ami Kechfi devant le Jardin Public de Tchamlidja. [*Servet-i Fünûn* dergisi, C. X, S 259, (15 Şubat 1311/28 Şubat 1896), s. 396.]

Bir taraftan Mevlana Celalettin Rumi Farisi lisanı ve aruz vezniyle şiirler yazarken, diğer cihetten, “Yunus Emre” halk Türkçesiyle ve hece vezniyle ilahiler terennüm ediyordu. Yunus Emre’nin ilahileri, bütün Anadolu Türkleri arasında vicdan birliği yani tesanüt vasıtası husule getirdiği için harsi bir hareketti. Hâlbuki Mevlana’nın şiirleri Anadolu’daki üst tabakayı, İran ve sair İslam diyarlarının üst tabakalarına raptettiği için, medeni bir cereyandan ibaretti.

[...] Osmanlılık, ilk devrinde ne kadar harsçı olursa olsun, Selçukilerden tevarüs eden medeniyetçilik cereyanı yine memlekette devam etmekteydi. [...] Tekkeliler, Yunus Emre’nin peyrevleri oldukları için, gerek şiirde ve gerek[se] nesirde harsçılık yapıyorlar, medreseliler ise, Arap ve Acem üstatlarının tesiri altında buldukları için, medeniciliğe meylediyorlardı. [...]

Osmanlı harsı, Tanzimat devrinde yeniden başka bir medeniyetin nüfuzu sahasına girmeye başladı. Vaktiyle Çin medeniyetinden kurtulup İran medeniyetine girdiği gibi, şimdi de İran medeniyetinden kurtularak Avrupa medeniyetine giriyordu. İslamiyet’ten evvelki Türk harsı Çin medeniyetiyle çarpışıyordu. İslam devrinde İran medeniyetiyle çarpıştı; artık, bundan böyle bir de Avrupa medeniyetiyle savaşıyordu. Bu iki devirde, yeniden bir medeni edebiyat, bir medeni musiki, bir medeni mimari, bir medeni hukuk, ahlak ila ahir kazanmağa başladık. Türk zevkini bozmağa çalışan evvelce yalnız İran zevki iken, şimdi bir de ona Fransız zevki inzimam etti. Millî musikimizin rakibi evvelce yalnız Acem musikisi iken, şimdi bir de Frenk musikisi çıktı. Hâsılı, yeniden taklitçiliğe, medeniyetçiliğe başladık. [...]³¹

Kuşkusuz Gökalp, yukarıdaki bütün açıklama ve tanımlarında Tanzimat Türkçesindeki dil kullanımlarından yola çıkar. Bugün “ilim ve irfan” yerine “bilgi ve görgü” diyoruz. Kendisinin Almanca “Kultur” sözcüğünün karşılığı olarak önerdiği “hars”ı hiç kullanmıyoruz. Ancak Kultur ya da Culture sözcüklerinin kökeni Latince “cultura”nın “toprağı ekip dikme, işleme, vücut ve ruh bakımı” gibi anlamlarıyla colere fiilinden geldiğini, yine aynı fiilin cultus ve cult “ibadet etme, tapınma” gibi anlamları olduğunu da biliyoruz.³² “Hars” çift sürme ve toprağı işleme kısaca tarım anlamında Arapça bir sözcük.³³ Gökalp; iki sözcük arasındaki bu temel anlam benzerliği dolayısıyla yazılarında hars’ı kültür yerine kullanmakta, daha doğrusu terimleştirmek istemektedir. Bu terimleştirme bugün tutmamıştır. Kültür³⁴ yerine “ekin”³⁵ sözcüğü de önerilmiştir ama bugün yine yaklaşık Fransızca telaffuz edildiği biçimiyle “kültür” diyoruz ve aynı biçimde yazıyoruz. Oysa bu durum çok yanıltıcıdır. Her ne kadar Fransızlar gibi “kültür” desek de bu kültür sözcü-

günün içeriğini -Ziya Gökalp'ın belirttiği gibi- Almanlar gibi mi anlıyoruz ya da ille de böyle mi anlamak zorundayız?

İstiklal Marşı'nda olduğu gibi, medeniyete karşı savaş verdiğinize inanıp, “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” diyerek yeni bir devlet kurmaya çalışıyorsanız evet; çünkü burada medeniyet tam da Almandaki “Zivilisation”un ya da Gökalp'taki teknolojinin / fenniyatın karşılığıdır. Almanya'da da medeniyet; tek dişi, dişlisi kalsa da karşılaştığı her şeyi un ufak ederek ezen devasa bir çark, acımasız bir dev, büyük ve uğursuz bir makine gücü olarak anlaşılmalıdır. Sözü, bu konuda başlı başına bir kitap yazmış Ernst Robert Curtius'a bırakalım:

[...] Fransız ve Alman telâkkilerinin [anlayışlarının] arasındaki anlaşamamazlık bilhassa şundan ileri geliyor ki, Almanya'da medeniyet [Zivilisation] denince her şeyden evvel makinenin devrimizdeki zaferleri anlaşılır. Onun şumulünü [kapsamını] böyle daraltınca ister istemez kültür fikri[y]le tezat teşkil edecektir [karşıtlık oluşturacaktır]. Bu takdirde medeniyet artık makinenin kanunlarına uyan bir yaşayış nizamından ibaret kalıyor: haşin, hatta meş'um [uğursuz] bir kudret [güç] manzarası alıyor, ve adeta ruhun, san'atin [sanatın] ve tefekkürün saltanatına karşı mağrur bir tehdit halinde dikiliyor.³⁶

Almanların medeniyete karşı çıkması, daha doğrusu onun anlamını teknolojiyle sınırlandırması ve medeniyetin karşısına kültürü çıkarması Fransızların medeniyet anlayışıyla yakından ilgilidir:

[...] “Alman Kültürü” deyince bu kelimeler Fransız'a bizzat kültür fikrinin inkârı gibi gelmektedir. Ona göre kültür her şeyden evvel evrensel bir şey olmalıdır; kültürün ilk meziyeti insanî muhtevasındadır. Böyle olunca nasıl “millî” bir kültür ortaya atılabilir? Fransız bunda bir tezat hatta bir tahrik görmekten kendini alamaz. Fransa medeniyet fikrini benimserken hiçbir zaman “Fransız medeniyetinden” bahsetmez, yalnız medeniyet der.³⁷

Aslında Gökalp bu iki birbirine karşıt fikri; kültür ve medeniyet -daha açıkçası Almanların kültür millîdir, Fransızların medeniyet evrenseldir- savını uzlaştırır: “Evvela Hars [kültür] millî olduğu hâlde, medeniyet beynelmiledir [milletlerarası/uluslararasıdır].”³⁸ Bu önerme Gökalp'ın çıkış noktasıdır. Mefkûre [ideal]³⁹ adını verdiği kendi zihinsel bütünlüğünün merkezine yeni kurulacak devleti oturtur. Ancak bu devlet tasarımına Fransızların medeniyet anlayışının hiç de uygun olmadığını farkındadır çünkü:

[...] Fransızda millet fikri ile medeniyet fikri birbirine sıkı sıkı bağlıdır. Aralarında hiçbir tefrik [ayrım] yapmağa imkân yoktur. Devlet, millet,

kültür: bu üç mefhum [kavram] Fransız şuurunda birbirinden ayrılmaz. Her üçü aynı görgüyü tanımlamaktadır. Onun içindir ki Fransâda devlet hiçbir şekilde idealleştirilemez; hele ona iman etmek kimsenin aklına gelmez. Bunun daha ziyade aksi vakidir: Fransız, devlete karşı ancak emniyetsizlik hisseder; daima onun haksızlıklarına karşı kendini korumağa hazırlanır. Hatta “devlet” kelimesi bile Fransız’ın ağızında adeta kaba bir mana alır ve “Fransız Devleti” tabiri yalnız adli bir tabir olarak kullanılır.⁴⁰

1760’lı yıllarda ortaya çıkan “Civilisation / Medeniyet” sözcüğü, zamanla Fransâda bütün fikir hareketlerini ve bu arada Hristiyanlığı da içine alarak genişler ve evrensellik iddia eden millî bir dine dönüşür. 1789 ve 1830 ihtilalleriyle “Fransâdaki geleneksel kilise ve devlet arasındaki çatışma tam bitti, kilisenin aleyhine sonuçlandı” derken kilisenin yerine medeniyet geçer ve aynı çatışma bu kez medeniyet ve devlet arasında kaldığı yerden devam eder. Curtius, Fransa’nın -kendi ülkesi ve devleti Almanya da içinde olmak üzere- yeryüzündeki bütün ülkeler ve devletlerarasında elde ettiği bu yeni, yüce ve ayrıcalıklı makama “Medeniyet Papalığı”⁴¹ derken bunun karşısına her türlü papalığın düşmanı Friedrich Nietzsche’yi çıkarır. “Ona [Nietzsche’ye] göre medeniyet sürü adamının idealidir.”⁴²

Bu cümle, -Nietzsche’ye göre medeniyet böyle olsun ya da olmasın- aslında Almanların medeniyet sözcüğü karşısındaki ortak tutumunu yansıtmaktadır. Paul de Lagarde, Julius Langbehn, Houston Stuart Chamberlain, Leopold Ziegler, David Koigen, Rudolf Eucken, Walther Rathenau ya da Moeller van den Bruck medeniyeti değersizleştirirken kültürü yüceltir. Medeniyet pek değersiz, yüzeysel, ruhsuz, mekanik, düzleştirici, milletlerarası, toplumsal, yalnızca yararlı ve tekniktir. Kültür ise içsel, canlı, ruhlu, bireysel, belli bir topluluğa ait, millî, gönülden ve manevidir.⁴³ Dolayısıyla Gökalp’ın “Hars [kültür] millî olduğu hâlde, medeniyeti beynelmileldir [milletlerarası / uluslararasıdır].” savı yukarıdaki örneklerden de anlaşılabilceği gibi Fransa’nın “medeniyet”ine karşı Almanya’nın temsil ettiği kültür’e göbeğinden bağlıdır.

Rivarol’un dile getirdiği biçimde Fransız medeniyetinin evrensel olduğu iddiasının karşısında Almanya kendi kimliğini Herder üzerinden, adına “Volksgeist” denen yasal bir bölgeselcilik biçiminde tanımlamıştır. Türkçeye “halk ruhu / millî ruh” diye çevirebileceğimiz “Volksgeist”; dilde, gelenek ve göreneklerde ortaya çıkar, mitler [efsaneler, masallar vb.] ve türküler [Volkslieder: Halk türküleri] yoluyla ağızdan ağıza yayılır, bütün bunlar bir araya gelerek bir kültürü oluşturur. Bu yolla 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet ve din sınırlarını öteleştiren bir Alman kültür birliği bilinci oluşur.⁴⁴

Daha kısa ve öz konuşmak gerekirse millî bir devletin kurulabilmesi için önce millî bir dil ve edebiyat meydana getirilmesi, bir kültür oluşturulması gerekir. Bu da halk edebiyatı verimlerinin değerlendirilmesiyle olur. Gökalp'in her fırsatta Osmanlı Klasik Türk Edebiyatı'nı kötüleyip halk edebiyatının üzerinde durmasının asıl nedeni de budur. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür."⁴⁵ cümlesi de devlet kurucusu tarafından yine aynı amaçla söylenmiştir. 1931'de Alman doğu bilimci Hellmut Ritter her iki dilde -Almanca ve Türkçe- yazdığı bir ön sözde, başta "Türk Harfleri / Yazısı" olmak üzere "inkılaplar" adı altındaki köktenci reform çalışmalarının mantığını bu türlü bir kültür anlayışının doğal sonucu olarak görmektedir:

Bir milletin lisanı [dili], onun dimağının silâh ve cihazı [araç ve gereci], ruhunun beyan vasıtası[anlatım aracı], düşüncelerinin, duygularının da makesidir[yansıdır]. Bir milletin dimağ ve ruhu ise onun sahip olduğu harsle [harsla: kültürle] işlenir, tayin ve tesbit [tespit] olunur. Eğer bu hars değişirse, lisan da, lisanda mevcut mefhumların [kavramların] heyeti mecmuası [tüm yapısı] da tebeddüle [değişime] uğrar.

İşte bu sebeptendir ki Reiscümhur [Reisicumhur: Cumhurbaşkanı] Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türk harsinde [harsında] yarattığı inkılâp ta [da] -ki bunun en mühim timsali yeni Türk yazısının kabulüdür- Türk dili üzerinde çok esaslı tahavvülât [dönüşümler] vücude [vücuda] getirmiştir [ortaya çıkarmıştır]. Dimağın silahı yeniden bilenmek, cihazı asrileştirmek icap etmiş ve modern, sporcu bir gençlik te [de] artık maziye karışmış bir devrin teşbihleri ve mecazlarile [mecazlarıyla] duygularını ifade edemez olmuştu. [...]⁴⁶

Gökalp'in buraya kadar göstermeye çalıştığımız kültür ve medeniyetle ilgili görüşleri bir bütün olarak 1918'de yayımladığı *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabının "Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi" başlıklı bölümündedir. Ancak söz konusu bölüm, daha önce farklı bir adla *Türk Yurdu* dergisinin yayın hayatının ikinci yılındaki 30 Mayıs 1329 / 12 Haziran 1913 tarihli 17. sayısında "Cemaat ve Cemiyet" başlığıyla çıkmıştır. Gökalp, "Cemaat ve Cemiyet" yerine neden daha sonra "Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi" demiştir? Alman toplum bilimci Ferdinand Tönnies'in *Cemaat ve Cemiyet* adlı eseriyle Gökalp'in "Cemaat ve Cemiyet" başlıklı yazısı arasındaki ilişki salt bir ad benzerliğinden mi ibarettir? Bütün bu ve buna benzer soruları enine boyuna tartışmayı gelecek bölüme bırakarak konuyu edebiyat tarihiyle sınırlandırdığımızda şöyle denebilir:

Gökalp'in kültür ve medeniyetle ilgili bu düşüncelerini kuramsal bir bütünlük hâlinde edebiyata taşıyan,

1. *Türk Yurdu* dergisinin ikinci yılındaki 27 Haziran 1329 / 10 Temmuz 1913 tarihli 19. sayısının “tercüme-i hâl / biyografi” bölümünde 612-621 numaralı sayfaları arasındaki “Yunus Emre” başlıklı makalesi,
2. Yine aynı derginin üçüncü yılındaki 17 Teşrinievvel 1329 / 30 Ekim 1913 tarihli 3. sayısının Türk Edebiyatı Tarihi’ne ayrılmış 922-930 numaralı sayfaları arasında yer alan “Yunus Emre - Asarı [Eserleri]” başlıklı bir başka makalesi ve
3. 1919’da yayımladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı kitabıyla

Köprülüzade Mehmet Fuat’tır. Yunus Emre onun yukarıda belirtilen çalışmalarıyla birlikte edebiyatın merkezine yerleşmiş ve dün olduğu gibi bugün de bu konumunu korumuştur.

Salı, 16 Nisan 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki “Yunus Emre İhtifali [Anma Töreni]” başlıklı haberi, buradaki değerlendirme ve çözümlerinin çok canlı bir belgesi olarak bütünüyle aktarıyorum:

Yunus Emre İhtifali [Anma töreni]

Dün Darülfünunda [İstanbul Üniversitesinde] Büyük Türk Şairinin Hatırası Tebcil Edildi [Anıldı]

Dün Yunus Emre günü idi. Bu, asırlardan beri halkın benliğini fethe-den Türk şairi, Darülfünun konferans salonunu doldurup taşırın binlerce münevver [aydın] hazır olduğu halde duygulu ve heyecanlı merasimle takdis ve tebcil edildi [kutsanıp anıldı].

İhtifali tertip eden [düzenleyen] H. B. [Türk Halk Bilgisi] Derneğinin İs. [İstanbul] mümessili [temsilcisi] Ziya B. [Bey] bir nutukla merasimi [töreni] açtı. Ziya B. Sözlerinde 13 ve 14’cü asırlar arasında yetişen bu halk şairinin edebiyat ve lisanın teşekkülünde [dilin oluşmasında] büyük bir amil [etken] olduğunu ve yabancı tesirlerle [etkilerle] anlaşılmasız bir hâle gelen lisanı kurtaran bu şairin, milli lisan başlarken ilk evvel olarak hatırladığını söyledi ve alkışlandı.

Bundan sonra Köprülüzade Fuat B. kürsüye çıktı.

Fuat B.; uzun tetkik mahsulü [inceleme ürünü] olan şayanı dikkat [dikkate değer/ilgi uyandırıcı] konferansında, şairin milli intibah [uyanış] devrine kadar kıymeti takdir edilmemiş [değeri bilinmemiş] bir adam olduğunu, eski edebiyata ait eserlerde ya hiç bahsedilmediğini yahut da istihfakârane [küçümseyici bir tarzda] üç beş kelime ile alay edildiğini

söyledi. Bu sebeplerden hakkındaki malumatın pek az olduğunu hatta ne zaman ve nerede doğup öldüğünün de bilinmediğini ilave etmiştir.

Fuat B. bilahare [bundan sonra] Yunus Emre'nin 13'üncü asır sonunda Selçukî hâkimiyetinin tezelzüle uğradığı [sarsıntılar geçirdiği] bir zamanda doğup yetiştiğini ve o zamanlarda ehli salıp [haçlı] istilaları ve zaferleri devam ederken, Arap ve Acem edebiyatı taklit edilirken Yunus'un varlığına işaret etmiştir.

Bilahare gençliğe hitap ederek eğer milli Türk sanat ve edebiyat dehasının yeni sanat şekillerini yaratmak istiyorsanız halka koşunuz, halkı seviniz, sözleriyle izahatına [açıklamalarına] nihayet [son] vermiş ve alkışlanmıştır.

Bundan sonra Yunus'tan seçilmiş şiiirler Muallim mektebinden [Öğretmen okulundan] Tahsin, Fahir Beyler tarafından okunmuş ve beğenilerek alkışlanmıştır.

Müteakiben [Arkasından] Peyami Safa B. Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi namına [adına] bir hitabe irat etmiştir [nutuk söylemiştir].

Bilahare Edebiyat Fakültesi namına Feriha Hanım bir hitabede bulunmuş [konuşma yapmış] ve Nezihe H. da Emre için yazılan şiiirleri okumuştur.

Müteakiben Necip Fazıl B. Yunus için yazdığı bir şiiiri bizzat inşaat etmiştir [seslendirmiştir]. Müsamereye yüreklerden taşan heyecanlar arasında nihayet verilmiştir.⁴⁷

Sonnot

- 1 Yukarıda olduğu gibi, bu ve diğer alıntı metinlerde ilgili cümlenin anlamını tamamlayıcı açıklamalar köşeli ayraç içinde gösterilmektedir.
- 2 Almancada adlar büyük harfle başlar. Elinizdeki metinde Almanca ad yazımlarında söz konusu kurala uyulmakta, alıntı metinlerde yukarıdaki kültür sözcüğünün yazımında olduğu bu kurala uyulmamışsa sözcüğün kurala uygun yazımı köşeli ayraç içinde verilmektedir.
- 3 Yukarıdaki alıntı metinde bazı sözcükler bugün farklı biçimde yazılmaktadır. Söz konusu sözcüklerin güncel yazımı köşeli ayraç içinde gösteriliyor. Bundan sonraki alıntılarda da aynı uygulama geçerlidir.
- 4 Sadrettin Celâl Antel, "Kültür Nedir?", *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İÜ Yay., İstanbul 1944, s. 180.
- 5 Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünün kayıtlarında, bir başka deyişle güncel nüfus kayıt örneğinde, Burhan Ümit Toprak'ın doğum tarihi 01.07.1906 olarak gösterilmiştir. Bunun dışında diğer bazı resmi belgelerde de 4 Ekim 1906 ve benzeri birtakım farklı doğum tarihlerine rastlanmaktadır. Ancak Millî Eğitim Bakanlığı Zat İşleri Genel Müdürlüğü ile Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü arasında yapılan 221-2753 sayılı ve 19.10.1962 tarihli yazışmada -bir yıl süren bir araştırma sonunda-, Burhan Toprak'ın doğum tarihinin 4 Ekim 1906 değil, 4 Ekim 1902 olduğu anlaşılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Funda Apak, "Evre-ni Kalbinde Bulan Adam Burhan Toprak ve Sanatının Türk Edebiyatındaki Yeri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne 2009, s. 6.

- 6 Krş. Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, 36. bs., Büyük Doğu Yay., İstanbul 1998, s. 24.; Funda Apak, “Evreni Kalbinde Bulan Adam Burhan Toprak ve Sanatının Türk Edebiyatındaki Yeri”, s. 7.
- 7 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Hazırlayan: Arı İnan), 13. bs., Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 137.
- 8 Kanunun adı ve numarası: Tekye ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun. No. 677. Yayımlandığı *Resmî Gazete*: 13.12.1925. S 243. Yayımlandığı düstur: Tertip: 3, C 7, s. 113. Ayrıca krş. Hüseyin Fasih Güven, *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, 2. bs., Güven Basımevi, İstanbul 1950, C I, s. 415; *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, C II, s. 59; Gotthard Jaeschke [Jäschke], *Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi*, (Hazırlayan: Niyazi Recep Aksu), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1941, C II, s. 41-42.
- 9 Kanunun adı ve numarası: Teşkilâtı esasiye kanununun bazı maddelerini muadil kanun. No. 1222. Yayımlandığı *Resmî Gazete*: 14 Nisan 1928, S 863. Yayımlandığı düstur: Tertip: 3, C 9, s. 273. Ayrıca krş. Hüseyin Fasih Güven, *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, [Teşkilâtı esasiye kanununun 2, 16, 26, 38ci maddei kaimeleri hakkında kanun], C II, s. 107; *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, [Teşkilâtı esasiye kanunu. No 491.], C I, s. 419; *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, C II, s. 43; Gotthard Jaeschke, *Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi*, [Teşkilâtı esasiyeden dini istilâhların kaldırılması hakkında 1222 sayılı kanun], C II, s. 71; E. J. Brill, *Der Islam in der neuen Türkei*, Leiden 1951, [“Entfernung der Religion aus der Verfassung” alt başlığı altında], s. 39-40; *Yeni Türkiye’de İslamlık*, (Çeviren: Hayrullah Örs), Bilgi Yay., Ankara 1972, [“Dinin Anayasadan Çıkarılması” alt başlığı altında] s. 25-26.
- 10 Kanunun adı ve numarası: Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun. No. 1353. Yayımlandığı *Resmî Gazete*: 03.11.1928. S 1030. Yayımlandığı düstur: Tertip: 3, C 10, s. 3. Ayrıca krş. Hüseyin Fasih Güven, *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, C I, s. 443; *Cumhuriyet Kanunları Rehberi*, C II, s. 118; Gotthard Jaeschke, *Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi*, C II, s. 79-80; *Der Islam in der neuen Türkei*, [“Annahme der Lateinschrift” alt başlığı altında] s. 50-52; *Yeni Türkiye’de İslamlık*, [“Latin Yazısının Alınması” alt başlığı altında] s. 31-32.
- 11 Sâmîha Ayverdi, *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 230.
- 12 Daha ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Parlatur ve Nurullah Çetin, “Sunuş”, *Genç Kalemler Dergisi*, TDK Yay., Ankara 1999, s. XIX-XXVII.
- 13 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339/1923, s. 28 vd.
- 14 *age.*, s. 41-45.
- 15 *age.*, s. 46-59.
- 16 Kant, Immanuel, *Immanuel Kant’s Logik*, (Açıklayan: J. H. von Kirchmann), II. bs., L. Heimann’s Verlag, Leibzig 1876, s. 36-38: Bu baskı nüshası Kant’ın 1800 yılında G. B. Jäsche tarafından yayımlanan “Logik”ine/Mantık’ına dayanmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. *age.*, “Vorwort des Herausgebers”, s. V. [Türkçede Kant’ın bilgiyi, sezgisel ve mantıksal bilgi [Intuitive und diskursive Erkenntnis] biçiminde ikiye ayırarak incelemesi değişik adlandırmalar altında işlenmektedir. Ancak bu adların çoğu yanıltıcı ve aldatıcı “yakıştırmalar”lardan ibarettir. Bu ve benzeri yakıştırmalar dolayısıyla Kant gibi -dönemine göre- oldukça açık ve yalın bir Almancayla yazmaya çalışmış birisinin Türkçede pek anlaşlamaması oldukça üzücü. Söz gelimi Osman Pazarlı “Mantık: Düşüncenin Genel Yollarına Ait Ödevler” başlığı altında “Sezgisel bilgi ile gidimli bilgi arasındaki ayırım nedir?” diyerek bunu tanımlamayı dener. Üstelik hiçbir yerde de Kant’ın adını anmaz. bk. Osman Pazarlı, *Felsefe Ödevleri*, Maarif Bakanlığı [Millî Eğitim Bakanlığı] Yay., İstanbul 1945, s. 102-105.
- 17 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 35.
- 18 *age.*, s. 31.
- 19 *age.* s. 35.

- 20 Ziya Gökalp, "Millî Terbiye", *Muallim*, 15 Temmuz 1332/1916, S 1, s. 8. [Gökalp'in bu kavram çiftini ("Jugements de réalités" ve "Jugements de valeurs") nereden aldığı -yazım biçimiyle birlikte- Örnek I.2'de irdelenecektir.]
- 21 agm., s. 9.
- 22 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 92.
- 23 age., s. 88.
- 24 agy.
- 25 Krş. Ebüzziya Tevfik, "tehzib", *Lügat-ı Ebüzziya*, Matbaa-i Ebüzziya, Konstantiniye [İstanbul], 1306/1890-1891?, s. 308.; Şemsettin Sami [Fraşeri], "tehzib", *Kamus-ı Türki*, Ahmet Cevdet/ikdam Yay., Dersaadet [İstanbul], 1317/1901, s. 455.; Bahaeddin Mehmet, "tehzib", *Yeni Türkçe Lügat* 2. bs., Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1924? [Akçağ Yay., Ankara, 1997], s. 245.; Bekir Topaloğlu: Hayrettin Karaman, "tehzib", *Arapça-Türkçe Yeni Kamus* 8. bs., [Yayinevi belirtilmemiş], İstanbul, 1980, s. 467.; Özel, Ahmet, "tehzib", *TDVİA C XL*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2011, s. 325-328.; Arif Erkan, "tehzib", "tehezzub" *El-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Huzur Yay., İstanbul, 2013, s. 482.
- 26 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 88-89.
- 27 Immanuel Kant, "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht", *Kant's gesammelte Schriften Abhandlungen nach 1781 C VIII*, Die Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlin und Leibzig 1923 [1969], s. 26. [Wir sind im hohen Grade durch Kunst und Wissenschaft cultiviert. Wir sind civilisirt bis zum Überläßtigen zu allerlei gesellschaftlicher Artigkeit und Anständigkeit. Aber uns für schon moralisirt zu halten, daran fehlt noch sehr viel. Denn die Idee der Moralität gehört noch zur Cultur; der Gebrauch dieser Idee aber, welcher nur auf das Sittenähnliche in der Ehrliche und der äußeren Anständigkeit hinausläuft, macht bloß die Civilisierung aus.]
- 28 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 88-89.
- 29 Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *AÜ DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji Dergisi*, C II, S 1, Ankara 1969, s. 63.
- 30 Recaizade Mahmut Ekrem "Araba Sevdası II", *Servet-i Fünûn*, C X, S 259, (15 Şubat 1311 / 28 Şubat 1896), s. 396.
- 31 Ziya Gökalp, "Hars ve Medeniyet", *Yeni Mecmua*, C III, S 60, (5 Eylül 1918), s. 142.
- 32 Daha geniş bilgi için bk. Terry Eagleton, *The Idea of Culture*, Blackwell, Oxford 2000, s. 7-34.
- 33 İbn Mühenna, *Kitabu Hülyeti'l- İnsan ve Halbeti'l-Lisan Yahut İbn Mühenna Lugati*, (Hazırlayan: Muallim Rifat Kilisli/ Rifat Bilge), Maarif Nezaret-i Celilesi, İstanbul 1338-1340/1922-1924, s. 158. [Aynı yerde tarım araçlarının Arapça ve Türkçesi gösterilirken Arapça hars masterından türetilmiş çift sürme aleti, toprağı işleme aracı anlamındaki "mihras"ın Türkçe karşılığı "saban" olarak verilmiş.]
- 34 *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda irfan, maarif ve hars sözcükleri yerine kültür sözcüğünün kullanılması ve Maarif Vekâleti yerine Kültür Bakanlığı denmesi önerilmektedir: TDK, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935.
- 35 *Yazın [Edebiyat] Terimleri Sözlüğü*'nde "ekin" sözcüğü 496 numarayla Fransızca culture ve Gökalp'in hars sözcüğünü karşılamaaktadır. Ancak *Felsefe Terimleri Sözlüğü* bu kullanımı benimsemeyerek Türkçedeki kültür sözcüğünü Almanca Kultur, Fransızca ve İngilizce culture sözcüklerinin karşılığı olarak göstermektedir. krş. T. N. Gencan, H. Ediskun, B. Dürder, E. N. Gökşen, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1974; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1979.
- 36 Ernest [Ernst] Robert Curtius, *Fransız Medeniyeti*, (Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1938, s. 31. Kitabın özgün adı: *Die Französische Kultur, eine Einführung*, Buna göre Türkçeye yalın çevirisi de "Fransız Kültürü, Bir Giriş" ya da "Fransız Kültürüne Giriş" biçiminde olmalıdır. Söz konusu eserin Fransızca çevirisi "Essai sur la France", İngilizce çevirisi "The Civilization of France: An Introduction" adını taşımaktadır. Eyüboğlu kitabın Türkçe ikinci baskısının hemen başında "Bu eseri, Roman Filolojisi seminerinin

kurucusu değerli hocam Profesör Leo Spitzer'in tavsiyesiyle 1935 yılında Fransızca tercümesinden Türkçeye çevirmişt看im." demektir. Eyüboğlu, bu ikinci baskıda çevirisinin adını da Fransızcasındakine uydurup "Fransa Üstüne Deneme" olarak değiştirir: Ernest [Ernst] Robert Curtius, *Fransa Üstüne Deneme*, (Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1953. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Hinrich C. Seeba, "Ernst Robert Curtius: Zur Kulturkritik eines Klassikers in der Wissenschaftsgeschichte", *Monatshefte*, C 95, S 4, (Kış, 2003), s. 531-540; Arnold Roche, "Curtius, Ernst Robert", *Killy Literaturlexikon*, Boa-Den, C II, 2. Baskı, Walter de Gruyter, Berlin 2008.

Ayrıca yukarıda adı geöen eseriyle ilgili değerlendirmeler için bk. R. B. Mowat, "The Civilization of France. By Ernst Robert Curtius. 1932", *International Affairs*, C XI, S 4, (Temmuz 1932), s. 553-554; V. Klemperer, "Frankreich. Von Ernst Robert Curtius und Arnold Bergsträsser.", *Historische Zeitschrift*, C 147, S 1, (1933), s. 193-197; Samuel Putnam, "Ernst Robert Curtius. Essais ur la France", *Books Abroad*, C 7, S 3, (Temmuz 1933), s. 309-310.

37 *age.*, s. 26.

38 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 27.

39 Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak VII: Mefkûre", *Türk Yurdu*, C V, y. 3, S 8, (26 Kânunuevvel 1329/8 Ocak 1914), s. 1089; "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak", *Yeni Mecmua*, İstanbul 1918, s. 38.

40 Ernest [Ernst] Robert Curtius, *Fransız Medeniyeti*, s. 25.

41 *age.*, s. 13.

42 *age.*, s. 4.

43 Georg Bollenbeck, *Eine Geschichte der Kulturkritik: Von J.J. Rousseau bis G. Anders*, C. H. Beck, München 2007, s. 224.

44 Joseph Jurt, "Frankreich - Staatsnation oder Kulturnation?", *Frankreich Jahrbuch 2011/ Kulturnation Frankreich? Die kulturelle Dimension des gesellschaftlichen Wandels*, (Deutsch-Französisches Institut, Ludwigsburg, Deutschland), Springer VS, Wiesbaden 2012, s. 19.

45 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 174.

46 Hellmut Ritter, "Mukaddeme", *Türkçe-Almanca Lûgat*, (Fritz Heuser, İlhami Şevket), İstanbul 1931.

47 "Yunus Emre İhtifali: Dün Darülfünunda Büyük Türk Şairinin Hatırası Tebcil Edildi", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1929, s. 1-2.